

ІСТОРІЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Компаративістичний вимір фольклористичних студій Івана Франка

Святослав ПИЛИПЧУК

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1 e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті проаналізовано специфіку методологічних пошуків Франка-компаративіста. Відзначено збалансованість, продуманість і значний евристичний потенціал Франкових фольклористичних праць, які виконано в контексті наукових змагань порівняльно-історичної школи. Увагу загострено на розгортанні центрального для дослідника питання співвідношення «свого» і «чужого» у національній уснословесній традиції. Осмислено, як на основі докладного вивчення широких пластів книжно-фольклорного матеріалу І. Франко практично реалізував свої теоретичні побудови.

Ключові слова: порівняльно-історична школа, методологія, національний, космополітичний, міжкультурні контакти.

На початкових етапах становлення наукової фольклористики одним із найбільш запотребованих і продуктивних прийомів стало порівняльне вивчення явища. Уже міфологи як представники першої академічної фольклористичної школи, що з різною інтенсивністю розвивалася у декількох напрямках, працювали головню над ідеєю порівняльно-міфологічного студіювання уснословесних творів (Я. Грімм). Оцінюючи цей етап функціонування міфологічної школи, Л. Білецький зазначив, що достосування порівняльних студій до вивчення мов дало змогу міфологам «заглянути в найвіддаленіші кутки старовини та людського життя взагалі і для історії якогось народу видобути звідти ті культурні вартості, в яких якась народність, нація проявляється якнайяскравіше, якнайсамостійніше і в формах якнайтипівіших» [1: 75–76]. На основі порівняння будували свої праці також адепти міграційної школи. Послідовники теорії Т. Бенфея, щоправда, скеровували евристичний потенціал компаративного аналізу передусім на з'ясування генетичної спорідненості явищ та шляхів їхньої міжнародної мандрівки. Успішна апробація порівняльних досліджень у контексті методологічних побудов різних фольклористичних шкіл, особливо після окреслення їхньої перспективності в межах «теорії наслідування», дала можливість позбутися статусу інтеграційного елемента тої чи тої доктрини і вийти на рівень самостійного «поступування». Власне кажучи, міграційна школа, розширивши горизонт наукових зацікавлень, «вбила» за поля Бенфеевих теоретичних побудов і поступово перетекла у нове русло школи порівняльно-історичної (компаративістичної). Відтак, саме у другій половині XIX ст. порівняльно-історична школа остаточно утверджується як самодостатня парость у поліфонії методологічних пошуків європейського уснословеснознавства.

Проводячи демаркаційну лінію між міграційною школою та компаративістичною, потрібно відзначити, що представників першої передусім цікавило вихідне джерело певного сюжету, теми, ідеї, мотиву та можливі шляхи їхньої міграції, тоді як для адептів другої першочерговим стало з'ясування питання синтезу «чужого і свого добра» у фольклорній традиції, збагнення дієвих критеріїв аперцепції генетично чужих елементів на національному ґрунті, окреслення етапів їхнього проникнення в духовну культуру етносу-реципієнта. «Представники традиційного «бенфеїзму», – зазначав В. Петров, – свою увагу зосереджували виключно на питанні руху фольклорних творів в просторині. Звідси – увага, переважна і виключна, до творів з тотожним сюжетом і тотожним текстом. Дослідник вишукував тотожні тексти на різних територіях і у різних народів. Розвиток фольклорної теми, фольклорного сюжету в процесі внутрішнього їх самозаперечення на окремих історичних етапах, ступені розвитку теми і сюжету не притягували їх уваги» [15: 26]. За В. Петровим, порівняльно-історична школа, на відміну від школи запозичення, відмовилася від механістичного принципу «першого поштовху» і провадила дослідження, вирішуючи набагато більший комплекс завдань.

Основне вістря дослідницьких потуг компаративісти спрямували на «виявлення спільного та особливого» [34: 211] у фольклорній традиції різних народів. Відтак компаративізм розвивався у двох руслах: перше – спрямоване на відшукування тих елементів, які є запозиченими, органічно вплетеними у фольклорну традицію народу, що сприймає, друге – передбачало з'ясування на основі розлогих порівняльних студій того, що в усній словесності певного етносу є власне національним, автентичним і не зустрічається у фольклорі інших. На українському ґрунті обидва напрями компаративістичних пошукувань яскраво презентовані у науковому дискурсі М. Драгоманова. Розглядаючи їхню практичну реалізацію у студіях дослідника, Я. Гарасим говорить про так звані «космополітичний» та «національний» вектори порівняльних розслідувань [4: 141]. «Національний» стрижень домінує у ранніх студіях М. Драгоманова («Відгук лицарської поезії в руських народних піснях: пісні про «Королевича»), а «космополітичний» особливо відчутний у пізніх працях ученого («Слов'янські перерібки Едіпової історії»). Фахово, на найвищому науковому рівні виконані фольклористичні студії М. Драгоманова, в яких превалював «порівняльно-історичний» акцент, мали значний резонанс і стимулювали багатьох уснословеснознавців продовжити успішне використання апробованих методологічних схем щодо нового матеріалу, який потребував глибшої аналітичної оцінки. Зважаючи на успішні в багатьох моментах результати компаративізму, цей методологічний підхід заімпонував одному із найавторитетніших українських фольклористів – І. Франкові. Учений вельми позитивно оцінював здобутки зазначеної школи, успішно послуговувався її методологією, опрацьовуючи той матеріал, повноцінне осмислення якого без компаративного аналізу було б неможливим. Розглядаючи тенденції методологічних пошуків європейської гуманітаристики, І. Франко однозначно стверджував, що у другій половині XIX ст. «виробилася нова школа, т. зв. порівнююча, що дала блискучі здобутки, особливо на полі дослідів усної словесності...» [25: 9]. При цьому у багатьох своїх студіях виразно заявляв, що «порівняне історико-літературне трактування предмета являється... *conditio sine qua non**» [29: 371].

Здобутки І. Франка у контексті розвитку порівняльно-історичної школи цікавили багатьох науковців. Попри очевидну ідеологічну запрограмованість глибоко і до певної міри об'єктивно оцінює компаративістичні пошуки І. Франка О. Дей. Автор монографії «Іван Франко і народна творчість» цілком справедливо до позитивних моментів наукових прямувань фольклориста зараховує прагнення вповні

* Обов'язковою умовою (лат.)

висвітлити передусім національний первень словесності, а вже потім вивчати чужорідні впливи, які виконують лише допоміжну функцію (оте розростання в ширину) і органічно вплітаються у канву традиції, пройшовши багатоетапну селекцію. З аналогічною думкою виступав В. Петров, який констатував: «...І. Франко, тримаючись взагалі порівняльної методи, старанно вирізнявав національні питомі елементи, стежив за їх розвитком і своїми та чужими нашаруваннями, притягаючи до цього і формальний бік творчости, що раніше був занедбаний» [16: 186].

Окрім згаданих дослідників, практичну пожиточність результатів Франкових студій, виконаних у дусі порівняльно-історичної школи, відзначив Ф. Колесса, який під час комплексного збагнення усього доробку Франка-фольклориста зазначив, що учений завжди «виявляв глибоке розуміння порівняної теорії» [10: 310].

У статті «Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства» Г. Вервес зосередився на з'ясуванні передумов, за яких дослідник вдавався до застосування методології порівняльно-історичної школи. Науковець відзначав, що це траплялося тоді, «коли Франко переходив від аналізу конкретного художнього твору як ідейно-естетичного феномена до його оцінки як явища світової ваги, тобто виводив твір на світову орбіту» [3: 264–265], а також наголосив, що «в порівняльно-історичних студіях І. Франка передовсім цікавила самотутня неповторність досліджуваного явища» [3: 266].

Сучасні дослідники висловлюють різні погляди щодо місця компаративізму у дослідницькій стратегії І. Франка. В. Давидюк, наприклад, наполягає, що саме через компаративізм автор «Студій над українськими народними піснями» дійшов до культурно-історичної школи, яка, за зізнаннями самого Франка, стала визначальною у його фольклористичному доробку. Розвиваючи висловлену тезу, В. Давидюк дещо категорично зазначає, що «до появи статті «Дві школи в фольклористиці» (1901) в І. Франка не було й натяку на якісь інші методи, крім компаративістичного» [5: 179]. Автор розвідки «Фольклористичні методи Франка» також додає, що цей улюблений метод «хоча б частково присутній у більшості праць» ученого.

Збагнути глибше закони методологічної стратегії І. Франка допомагають міркування І. Денисюка. Виважено і збалансовано осягаючи науковий потенціал Франкових фольклористичних розвідок, професор І. Денисюк констатував, що І. Франко та М. Грушевський «критикували крайності компаративізму й водночас глибоко поважали історико-порівняльний метод вивчення і вияснення подібностей і запозичень, як і визначення національної специфіки усної української словесності» [6: 45].

Значний вплив І. Франка на розвиток компаративістики в Україні відзначають автори підручника «Порівняльне літературознавство» В. Будний та М. Ільницький. Дослідники переконливо наголошують, що І. Франко «...переорієнтувався із суто соціологічної, публіцистичної, ідеологічної імпресіоністики, ...на аналітичне порівняння тих сюжетів, образів, мотивів, котрі належали до різних епох, жанрів та стилів і не обов'язково перебували в генетичних зв'язках» [2: 34]. Аналізуючи одну із перших спроб компаративних пошуків Франка (йдеться про статтю «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу»), учені доходять висновку, що «критик скористався поняттям матеріалу як набору спільних тематично-фабульних складників, що неоднаково трансформуються і по-різному комбінуються у фольклорних творах відмінних національних традицій» [2: 34]. Саме цю специфіку, «неоднаковість» трансформації намагався збагнути І. Франко, розкрити закономірності можливих комбінацій шляхом розбору значних пластів уснословесного матеріалу.

Причетність І. Франка до розробки багатьох складних питань компаративізму в Україні підтверджує і Р. Кирчів. Учений вважає, що у багатьох Франкових пра-

цях «задекларовано основні методологічні засади порівняльно-історичної школи – головного тоді (йдеться про другу половину XIX ст. – С. П.) наукового напрямку у європейській фольклористиці» [9: 887]. У розвідці «Пісня про Правду і Неправду», вважає Р. Кирчів, І. Франко «демонструє багатий науково-продуктивний потенціал порівняльно-історичної методики дослідження» [9: 890].

Порівняльні досліді загалом стали інтегральною частиною усього фольклористичного доробку І. Франка, однак провідну, основоположну функцію вони відігравали не завжди, частіше виконуючи роль допоміжного компонента, використання якого необхідне для стереометричної оцінки предмета студії. Утвердження заокругленої стратегії компаративістичних пошукувань у багатому уснословесно-знавчому дискурсі І. Франка відбувалося під безпосереднім спершу керівництвом, а потім лише впливом М. Драгоманова. Один із найавторитетніших науковців-компаративістів радив І. Франкові сприймати будь-яке явище не сепаровано, відірвано, завужено, а в контексті загальноєвропейському, чи ширше світовому, що вимагало серйозної підготовки, систематичного аналітичного розбору найвагоміших здобутків духовної культури різних народів. Листування І. Франка та М. Драгоманова виразно засвідчує, як прискіпливо ставилися обоє до порівняльного вивчення українського фольклору, невтомно впроваджували його у широкий науковий обіг, кваліфіковано демонструючи, що український матеріал допомагає відкрити чимало таємниць, що стосуються якісного збагнення в тому числі й «межнародного добра». Саме І. Франкові нарівні з М. Драгомановим довелося мостити мости у справі органічного вплетення багатого українського матеріалу у контекст загальноєвропейських порівняльно-історичних студій. Недарма ж Франкові вельми імпував науковий чин М. Тихонравова, який, за словами дослідника, прагнув «народний руський зміст внести в величезну цілість європейської і східної традиції, і тут виявити нові, вельми інтересні зв'язки міжнародного свояцтва і запозичування» [30: 286]. У кожному дослідженні, що сягає поза межі виключно національного уснословесного творива і виходить на широкий міжнародний простір, І. Франко підкреслює, наскільки важливим для розв'язання питань, що «збуджують інтернаціональну цікавість» є саме український матеріал.

В одному листі до І. Франка М. Драгоманов, висловлюючись про методологічні прямування свого улюбленого компаративізму, зазначав: «Ідеал порівняльної науки – показати не тільки спільне, а й осібне» [11: 400]. Власне цей принцип повною мірою поділяв І. Франко і органічно вписував його реалізацію у корпус своїх широкоформатних фольклористичних досліджень. Розвиваючи концептуальну тезу софійського колеги, Франко акцентує, що до основних завдань школи має належати вміння «ясно відділити питомі елементи від напливових і зрозуміти значення одних і других та їх взаємні відносини» [33: 125].

Попри такий серйозний старт, все ж у сучасній науці про фольклор і досі зрештою ще надто мало для того, аби Драгоманівсько-Франковий ідеал було реалізовано повною мірою. Відчутно бракує висококваліфікованих студій, які було б присвячено аналізу «національних осібностей» народної словесності. Чи не єдиною студією такого формату є концептуальне дослідження І. Денисюка «Національна специфіка українського фольклору» [7: 15–43].

І. Франко систематично досліджував джерела збагачення української фольклорної традиції, пропонував не закриті студії, побудовані на аналізі виключно власного матеріалу, а й успішно залучав широкі пласти уснословесних творів сусідніх – і не тільки – народів, аби на такому розлогому полі продемонструвати національну специфіку фольклору, виявити, які складники є набутими, а які виникли як продукт інтелектуальних і творчих змагань українців.

Епіцентром дослідницької уваги І. Франка як компаративіста завжди було окреслення комплексу оригінальних національних здобутків, «промінююча сила»

яких відчутна на всьому огромі уснословесного скарбу етносу. Саме прагнення довести активне творче начало своєї нації підштовхувало І. Франка неодноразово звертатися до порівняльно-історичного методу, який видається оптимальним для вирішення таких завдань. Франкове часте «навернення до компаративістичної віри» деякі дослідники витлумачують як необхідний додатковий методологічний маневр, що дає змогу всесторонньо вивчити явище, при цьому вияскравити оригінальний внесок кожного народу.

І. Франко намагався уникати і жодним чином не вдаватися до вельми популярного наприкінці ХІХ ст. крайнього вияву компаративізму т. зв. «впливології», він твердо обстоював своє переконання в тому, що кожен народ, якщо й запозичує якийсь мотив, тему чи сюжет, то робить це не механічно, а свідомо, переосмислюючи та пристосовуючи його до власних морально-етичних, світоглядних норм, які формувалися незалежно впродовж багатьох століть і відображають виключно національно своєрідні інтенції. Такий підхід до розуміння суті «одомашнення» будь-яких явищ духовної культури перегукується із міркуваннями О. Потебні, який неодноразово у своїх глибокодумних працях артикулював теорію «апперцепції».

І. Франко зупинявся на осмисленні питання позитивних і негативних впливів запозичених елементів на дальший розвій усної словесності народу. Відзначав, що розвиток відбувається у двох напрямках: «в ширину і в глибину». Перший базується на вживленні, імплантації чужорідних елементів у текстуру національної словесності, другий – на використанні прихованого внутрішнього потенціалу власної фольклорної традиції.

Учений завжди намагався не збиватися на крайнощі одного із векторів компаративізму, а тверезо констатував, що «не треба забувати, що обік тої різnorodності місцевих обставин від незатяжних часів дуже велику ролю грає також обміна, перенесення однакових предметів, вірувань, обрядів і життєвих форм, витворів рук і духу з одного місця на друге, з одного краю в другий» [19: 8–9]. І згодом, розвиваючи попередню думку, додавав: «... Вхибив би против основ наукового досліджу той..., який би силкувався певну національну літературу показати як вповні оригінальний і своєрідний духовий вишлід тої нації, або, признаючи навіть деякі чужі, міжнародні впливи на неї, лишав би їх на боці як річ маловажну або немилу для амбіції рідного народу...» [19: 10].

І. Франко не обмежував порівняльний дослід самим лише з'ясуванням «літературної історії» твору. Ця межа була достатньою для міграціоністів. Ученого цікавили й інші деталі, пов'язані з тими трансформаціями, що мали місце на шляху розвитку сюжету. Він простежував новаторські тенденції ідеологічного потракування зображуваних явищ, акцентував на тих оптимальних знахідках, що стимулювали дальший поступ твору, окреслював комплекс елементів, що виникли виключно на національному ґрунті тощо. Власне такий широко закросний компаративний зондаж значних пластів фольклорної традиції засвідчує чималий внесок І. Франка в практичне утвердження дослідницьких принципів порівняльно-історичної школи в Україні.

У науковій літературі сформувався стереотип щодо негативного впливу компаративізму на об'єктивний хід студій, спрямованих на досягнення складних фольклорно-літературних явищ. Цей стереотип виник виключно з думки про те, що компаративісти займалися тільки проблемою «на чиєму духовному утриманні перебуває той чи інший народ», однак досвід поглибленої оцінки праць не другорядних, а провідних спеціалістів цієї ділянки наукових пошуків доводить, що спектр їхніх зацікавлень виходить далеко за межі т. зв. «впливології» і передбачає розгляд низки вельми важливих kwestій.

З негативною оцінкою крайніх виявів компаративізму виступало чимало авторитетних дослідників. І. Денисюк, зокрема, зазначав, що порівняльно-історичний

метод «у крайніх своїх виявах був спрямований тільки на дослідження впливів і національну словесність представляв як суму запозичень» [8: 50]. Систематична негачія питомого національного елемента у дослідженні такої складної духовної матерії як фольклор виразно вказувала на безперспективність подібних студій і зумовила абсолютно логічний пошук оптимальних схем аналітичної порівняльної оцінки творів усної словесності, в яких збалансовано було б представлено усі без винятку складові. Франкові компаративістичні спроби у багатьох моментах засвідчують прагнення вченого віднайти таку оптимальну тактику, яка б жодним чином не дискредитувала вельми продуктивний у своїй суті компаративізм.

Учений виробив свій оригінальний погляд на мету і завдання компаративістичних досліджень. І. Франко критикував тих учених мужів, які не відчували *aurea mediocritas* (золотої середини) у своїх працях і часто збивалися на манівці, додаючи у всьому одне суцільне запозичення, або ж, навпаки, зараховуючи всі продукти духовного розвою людства на карб однієї нації. Отаке кидання у крайнощі жодним чином не вписувалося у стратегію фольклористичних розслідувань І. Франка, відтак представникам обох полярних таборів довелося почути чимало гострокритичних слів від ученого. Щоправда, до вироблення такої розважливої, збалансованої позиції І. Франко пройшов досить складний і довгий шлях. У низці розвідок дослідника відчутний вплив надто затятих прихильників впливології, особливо пізнього М. Драгоманова, що виявилось у висловленні численних тез, які, мовлячи словами І. Франка, «відбігали від істини». Особливо завзято критикують ученого за міркування у передмові до першого тому «Етнографічного збірника», де йдеться про концептуальне бачення принципів розмежування фольклорної прози за жанровою ознакою: «казки... майже всі завандрували до нас із далекої чужини...», «легенди... всі без виемка, вишлоди не нашого національного ґрунту...», «новели... в переважній частині міжнародне добро...», «фацеції (анекдоти)... між ними багато елементу міжнародного, вандрівного...», «оповідання мітичні... виростили на буйній ниві міжнародної середньовічної, варварсько-християнсько-сектярської мітології...», «байки звірячі, притчі і апологи... твори також переважно чужого, книжного походження...» [22: 14-16].

І. Франко твердо виступав проти будь-якої поспішності у порівняльних студіях і переконував, що треба насамперед в'яснити суцільний образ даного явища на певнім національним ґрунті, а тільки тоді порівняльне студіювання може довести до певних наслідків [31: 259]. Учений не сприймав фрагментарності, неповноти осмислення явища і закликав до виваженого, докладного розгляду кожного твору з першочерговим збагненням його місця і ролі у національній фольклорній традиції. Адже якщо певний твір зустрічається в одиничному варіанті, не є типовим, а власне випадковим для усної словесності українців, то він найменше надається для компаративного аналізу, бо не є знаком традиції і, перебуваючи на периферії народної творчості, не характеризує її адекватно.

Факт формальної подібності ніколи не був для І. Франка переконливим доказом неавтентичного походження певного сюжету, мотиву, образу тощо, він завжди шукав ґрунтовну, а головне переконливу доказову базу, де б чітко проглядалися і причини, і наслідки можливого запозичення. Дослідник, що оперує порівняльно-історичним методом, повинен з'ясувати з якою метою було інкрустовано тим чи іншим чужорідним елементом мозаїку національної фольклорної традиції, окреслити, що нового народ вніс в опрацювання відомої теми, як на кожному історичному етапі змінювався комплекс запозичуваних деталей. У цьому контексті І. Франко гостро критикував М. Дикарева за «охоту до уподоблювань і ототожнень, посунену до експеди, до занедбання елементарних вимог наукового методу, який поперед усього велить розрізняти речі хоч на око подібні, але сплоджені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами» [23: 462]. Цією

тезою та низкою інших слухних міркувань учений задекларував відмову від формалізму у відчитуванні міжкультурних зближень і прагнення об'єктивно оцінити духовні надбання різних епох і культур. Схоже несприйняття виявляв І. Франко і щодо порівняльних студій Г. Потаніна. Російський фольклорист, на його думку, запропонував «страшний приклад сіканини» без жодного окреслення часових чи просторових параметрів дослідження.

І. Франко виконував складну пропедевтичну роботу на ниві теоретичних розмислів щодо ведення якісних порівняльних досліджень. Глибоко і фахово він вирішував питання, пов'язане із визначенням компонента, який лежить в основі порівняння, щоб не дійти до абсурду, де «все можна порівнювати з усім» [32: 203]. І. Франко виокремлював сталі компоненти, які зазнають найменших трансформацій і зберігають відносну стійкість, певний імунітет до зовнішніх подразників. Одним із таких «стійких» компонентів, який під час порівняльних розслідувань виходить на перший план є мотив. Дослідник, вказуючи на превалююче функціональне навантаження цього елемента, концентрує зусилля на тому, аби дати йому чітку дефініцію. Зрештою, на прикладі народної казки, І. Франко виразно формулює відповідь на питання «Що таке казковий мотив?», зазначаючи, що це «певний більше-менше заокруглений комплекс фактів настільки незвичайних і характеристичних, що сей сам комплекс можна б уже вважати за окрему, самостійну казку...» [32: 203–204]. Франкове розв'язання згаданої проблеми до певної міри спростило перебіг дальших студій компаративної спрямованості, адже було вказано шлях, яким варто рухатися у пошуках наукової істини. І. Франко переконував, що, розглядаючи мотив як вихідний пункт, «учений без шкоди для наукової ясності може піддати його порівняним студіям з іншими подібними» [32: 204].

Кожен, хто «пускається на поле порівняного досліду», має, підкреслює І. Франко, «опанувати відповідну багату літературу», це і «старохристиянські та єврейські талмудичні легенди», і «середньовічне письменство», і «староєгипетські казки» тощо, «без доброго познайомлення з сими сферами, – продовжує учений, – на порівняно-історичнім возику далеко не заїдеш» [32: 208].

І. Франко працював на відчитування контекстуальних обривів твору через відшукання «тривких слідів прототипу». «Залучення великого корпусу текстів для порівняння, – як зазначає Я. Мельник, – назагал прикметна риса наукової стилістики Івана Франка» [13: 14]. Наголошуючи на прагненні І. Франка підтвердити одну із концептуальних фольклористичних тез про домінування національного сегмента в уснословесній традиції народу, дослідниця також зазначає, що учений «підкреслює моменти націоналізації міжнародного літературного матеріалу» [13: 14]. Ще варто додати, що у праці над встановленням національної основи твору І. Франко вагоме місце приділяє відстеженню його (твору) «характеру», ідеологічного підґрунтя, оцінює, як і наскільки ці елементи в'яжуться з ментальністю етносу.

І. Франко часто вказував на ті обставини, які стимулювали його входження у світ порівняльних студій. «У старих книжках ми іноді знаходимо старих знайомих, яких, однак, знаємо із зовсім інших джерел у зовсім іншому середовищі, ті ж самі речі у зовсім чужорідному вбранні. Або, навпаки, те саме вбрання, припасоване до зовсім іншого змісту. Є в тім якась особлива принада пройтись по сліду тих старих знайомих і зробити несподівану знахідку під їхніми таємничими масками» [20: 550].

Добра обізнаність із давніми пам'ятками не лише слов'янської, а й світової літератури давала можливість І. Франкові простежувати різні взаємовпливи і запозичення. Через порівняння дослідник виявляв давніші першоджерела відомих творів. Чимало таких першоджерел мали орієнтальне походження. Відтак недивними видаються спостереження на кшталт: «Те, що в легенді таке просте, ясне і цілком підхоже до орієнтальних звичаїв і традицій, у болгарському оповіданні видається фрагментарним, випадковим і майже невмотивованим» [20: 554]. Виявивши осно-

ву певного твору, дослідник не обмежувався лише безапеляційною констатацією встановленого факту, а й удавався до аналізу змін змістово-формального рівня, оцінював внутрішній характер реактивації давно вироблених схем. Дослідник спостеріг, що пізніша трансформація у багатьох випадках веде до втрати логічності і прозорості властивих первозорові, є до певної міри механічною і не вплітається органічно у канву нової за духом традиції.

І. Франко виходив поза межі шаблонних порівняльних схем, пропонував оригінальні рішення, спрямовані на різновекторний компаративний зондаж окремих фольклорних зразків, вдаючись подекуди й до збагнення специфіки в етичному та естетичному вимірах. Він усвідомлював, що через якісне порівняння можна дійти до розуміння закономірностей розвитку усної словесності різних народів і пізнати «різні цивілізаційні типи». Досвід ґрунтовних розслідувань у сфері міжкультурних контактів дав можливість І. Франкові говорити напевне про те, що жодна нація немає фольклору, який би формувався і розвивався герметично. Цією тезою учений вкотре заперечив вихідні теоретичні положення adeptів антропологічної школи*.

До розвідок, що засновані на використанні методології порівняльно-історичної школи, належить стаття «Жидівська війна», що має підназву «причинок до порівняльних студій над народною літературою». Вказуючи на роль дослідження у системі Франкових фольклористичних пошукувань, І. Матковський у передмові до перекладу польськокомовного оригіналу студії зазначає: «Праця Івана Франка є ще одним штрихом до серії нарисів, причинків, у яких, використовуючи історико-порівняльний метод, автор намагався дослідити явища світової культури та процеси формування національних літератур, зокрема української» [12: 342]. У «Жидівській війні», опублікованій на сторінках журналу «Wisła», І. Франко простежує головню часопросторовий рух анекдотичного сюжету. Часові параметри – від біблійних часів до сучасного стану побутування сюжету (статтю І. Франко видав 1892 р.); просторові координати – від давніх східних культур (Китай, Індія) до новішої європейської. У дослідженні прозвучали важливі міркування ученого щодо принципів написання якісного компаративного дослідження. Передусім, зазначає І. Франко, науковець, який береться за опрацювання фольклорного матеріалу у такому руслі, повинен бути добрим бібліографом, аби вказати максимально наближений до повного ареал поширення і побутування теми і «зазначити вповні всі фази її розвитку і її мандрівки в європейських літературах та в устах люду» [18: 312]. Автор також стверджував, що необхідно брати до уваги навіть «найблідіші» зразки поступу теми, адже «...дослідження її розвитку і розгалужень... повчає нас, що існує між ними певний зв'язок і що в світі духу, як і в фізиці, один удар в агломераті еластичних тіл викликає тисячні різнорідні рухи на віддалених кінцях, змінює властивим способом рухи, що існують віддавна і витворює іноді чудні комбінації, в яких, однак, ретельне дослідження вистежує спільні засадничі риси» [18: 330]. Усвідомлюючи, що ота своєрідна мозаїка загальнозвісних епізодів, яка в різних національних традиціях дає свій оригінальний візерунок, все ж потребує докладного розбору на складові частини для хоча б приблизного збагнення духовних змагань багатьох поколінь.

У корпусі наукових студій І. Франка, позначених впливом компаративістичних ідей, особливе місце займає розвідка «Пісня про Правду і Неправду», яку

* У листі до М. Драгоманова від 1 січня 1895 р. І. Франко зізнавався, що «накинувся мокрим рядном» на антропологічну школу (йшлося про статтю «Дві школи в фольклористиці» – С. П.). Варто зазначити, що ота аж надто гостра самокритика не є об'єктивною і не відображає тенденцій Франкової оцінки фольклористичних шкіл. Згаданий принцип «накидатися мокрим рядном» нетиповий для ученого, він завжди зважував усі pro et contra, вказував не тільки на хиби, але й актуалізував перспективні знахідки кожної із аналізованих теорій.

Р. Кирчів назвав «еталонною». Саме в цьому дослідженні, що увійшло інтегральною частиною до «Студій над українськими народними піснями», прозвучали Франкові думки про перспективність порівняльних досліджень і їх перевагу на тлі попередніх міфологічних чи антропологічних пошукувань. «Всяким... фантазіям, – зазначає учений, – зробила кінець новіша школа вчених, що взялася студіювати в зв'язку етнографію, історію літератури та штуки порівняльною методою. Всі фантазії на тему старезної старовини, таємничої народної творчості і самотності руського народу та містичної виключності православ'я серед інших вір розвіялися, як дим, перед точною аналізою фактів та цілими рядами історичних свідоцтв і аналогій» [24: 298].

У цій «еталонній» компаративній студії І. Франко поставив перед собою нелегке завдання: «Який же заходить генетичний зв'язок між усіма... текстами і як світло з їх порівняння паде на постання стиха про боротьбу Правди з Кривдою?» [24: 301]. Крок за кроком І. Франко розглядав кожну строфу пісні, з'ясовував хронологію її постання, зазначав, які з них належать до прототипу, а які «приточені» пізніше, і яка причина «розгортання» окремих мікротем. Розширення епізоду, де правду порівняно із рідною матір'ю, І. Франко пояснював тим, що лірники, «обдаровані добрим нюхом на те, чим можна порушити розжалоблені серця слухачів...» [24: 286].

Неодноразово дослідник закликав не брати до уваги випадкові збіги у текстах. Те, що в указі Петра I є фраза про «неправду в судах», жодним чином ще не є доказом того, що пісня була створена під впливом зазначеного нормативного документа. Зв'язок між творами, на думку І. Франка, повинен виявлятися не лише на тематичному рівні, а й зберігати стилістичні спорідненості із прототипом. Утім, тематичні збіги ймовірніші, аніж стилістичні. І. Франко заперечував згоди М. Драгоманова про спільну основу української пісні «Про Правду і Неправду» та російської пісні з подібними мотивами, поміщеної у т. зв. «Голубиній книзі». Основним доказовим аргументом для І. Франка став той факт, що «алегоричний образ боротьби двох звірів, зайців чи юнаків, що творить головний зміст стиха, не має в українській вірші ніякої аналогії; натомість та кривда, якої панування на землі змальоване так зворушливо і такими многими контрастами в українській пісні, в московськiм стисі майже не виходить поза рами холодної алегорії» [24: 294].

Можливі відмінності в «концепції» і «обробленні творів» І. Франко пояснював дією низки факторів: «різниця світогляду», «різниця часу та обставин, серед яких постали твори», «різниця джерел» [24: 295].

Про національне перетоплення, «одомашнення» чи то пак «приноровлення» до нового середовища первісно чужорідного матеріалу І. Франко говорив неодноразово. Вказівки на такі факти звучать у багатьох його працях. Зосібна у рецензії на дослідження К. Крумбахера «Візантійська література» проартикульовано типове спостереження про т. зв. «націоналізацію»: «...З... Візантії пішли до нас численні фантастичні та моралізуючі твори, апокрифи, пісні, пророцтва, заклинання і т.і., що здобули собі широку популярність серед наших предків і перейшли в склад... питомого світогляду широких мас народніх... Ми зрослись з нею духом так тісно, черпали з її духового скарбу так довго в злім і добрім, що студіюване тої візантійщини являється неминучим і дуже важним складником студіювання нашого власного народу, его історії і его розвитку» [17: 293].

І. Франко намагався порівнювати лише ті твори, які «належні один до одного», а не притягати за вуха дуже віддалені аналогії, а відтак робити висновки, що не мають твердоґо ґрунту і викликані радше бажанням дослідника, аніж закладеним у творі ключем до розв'язання загадки його постання. Дослідник виступав проти того, аби шукати взаємовпливів на основі загальників, так званих *loci communes*, які автоматично «переходять» із твору в твір як невід'ємна композиційна деталь, що виконує роль ініціальної чи фінальної формули і не несе виразної «індивіду-

альної закраски», не бере на себе того ідеологічного навантаження, яке пронизує смислогенеруючу частину тексту. Переконливим доказом «покривності» мотивів і того, що вони «зв'язані міцними нитками», за І. Франком, є не випадкові збіги, а наскрізна спільність «ідейного підкладу, освітлення життєвих фактів, поодиноких явищ, наведених для характеристики, поетичних форм, навіть поодиноких висловів близьких аж до ідентичності» [24: 315].

Через розлогий порівняльний зондаж одного твору учений показав наочно, як «навіть такі деталі, що в новій пісні видаються зайвими, okazуються належними до її основи, виростили із старого пня, тільки затемненими і скривленими...» [24: 315]. І. Франко з'ясовував, у яких жанрових формах продовжує свій розвиток первісний мотив. Наприклад, під час вивчення розвитку теми про боротьбу Правди і Неправди він не зупинявся лише на аналізі лірницьких пісень, а в розгорнутому форматі студіював інші жанроформи, зокрема докладно зупинявся на казковій літературі, в якій широко опрацьовано згаданий мотив. Лише в українців, за підрахунками І. Франка, зафіксовано вісім варіантів казки, в кожній із яких «заманіфестовано належність до того типу творів», що вийшли з одного джерела.

Франко-компаративіст не обходився без ретельного текстуального аналізу. Через вистудіювання усієї варіантної парадигми, де кожен зразок пропонує нові важливі «ноги» в осягненні центральної теми, ученому вдавалося розкрити чимало тенденційних моментів у розвитку сюжету, вказати на давніші і новіші тексти, виявити вплив конкретних історичних реалій на дальший хід побутування твору, продемонструвати як зміни у світоглядній системі різних поколінь відображені у різночасових варіантах.

Не лише початкова і кінцева точки відліку «життєвої мандрівки» певного твору опинялися в об'єктиві зацікавлення І. Франка, він наполегливо шукав «посередні огнива», для того, аби «означити дорогу, якою тема йшла», і запропонувати заокруглене бачення її еволюції.

Значний евристичний потенціал мають ті праці І. Франка, де засвідчено прагнення крізь призму компаративного вивчення окремого жанру показати національну «осібність» розвитку кожної генологічної одиниці. Заглиблюючись у пізнання тих підвалин, на основі яких формувався основний контингент популярних коляд, І. Франко вказував джерела, що мали суттєвий вплив на утвердження жанрової парадигми. Зокрема, дослідник убачав значний відгомін «містерій і вертепних драм» у колядних текстах, які під впливом місцевої народної традиції набувають нових форм виразу, зберігаючи основні контури давнього «первовзору». З цього приводу вчений писав: «Дивним якимсь способом трохи не весь той драматичний матеріал відбився в польських колядах, т. зв. пасторалках, немовби європейська повінь, котра з часом потрощила і знесла з лица землі західно-європейську містерію і релігійну драму, якраз на польський берег викинула цілу купу обломків і трісок. І хоч обломки ті на польським ґрунті одержали потрохи й локальну окраску, то все-таки, по моїй думці, зовсім невластиво бачити в них ... оригінальні плоди польської ниви. В наших колядах далеко менше, ба навіть-таки дуже мало є елементів, занесених із західноєвропейської релігійної драми» [21: 20]. Окрім пошуку першовитоків одного із важливих сегментів фольклорної традиції багатьох європейських народів, І. Франко цікавиться «національною осібністю» рецепції відомого сюжету через порівняння змістово-формальних показників. На відміну від польських, за його спостереженнями, українські коляди відзначаються більшою самостійністю в опрацюванні теми, «ширшим, драматичнішим й більш реалістичним обробленням епізодів» [21: 20].

Обізнаність із давньою і сучасною літературою стала запорукою успішних пошуків джерельної бази багатьох українських фольклорних творів. Прикметною у

цьому плані є критична розвідка «Розбір думи про бурю на Чорнім морі», де автор запропонував поглибити здогади М. Сумцова щодо можливого підґрунтя популярної народної думи про Олексія Поповича і висунув цілком аргументований доказ на користь того, що центральний мотив цієї «козацької псалми» – «небезпечна пригода на морі, з котрої присутні на кораблі викупляються пожертвоваєм якоїсь людської душі» [26: 302] – очевидно має біблійне походження, а власне заснований на «оповіданні про пророка Йону».

У розвідці «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу», яку І. Папуша називає «першою компаративістичною студією» [14: 243], молодий І. Франко ще не наважився «докладно виказати хід і розвиток» теми, оскільки відчував «недостачу відповідних джерел і збірників» [28: 271]. Щоправда, брак необхідного матеріалу не завадив дослідникові обґрунтувати важливість компаративних пошуків, бо «хоч порівнююча етнологія показує майже у всіх казках європейських народів не оригінальні твори фантазії тих народів, а тільки переважно переробки давнішого, даного вже або зайшлого матеріалу, то праці ж з другого боку, спосіб і міра того перероблювання одного і того самого матеріалу різними народами дає дуже багато етнологічних сказівок, дає важний матеріал до пізнання світогляду, характеру і психології народів» [28: 271]. Відтак під час аналізу новели із загальнопоширеним мотивом «приборкання норавливої» (у І. Франка «усмирнення непокірної») учений прагне показати не лише «...вандрівку, а також розвиток і переміни, яких дізнала сея новела в різних часах і в різних народів» [28: 271]. Власне у цій ранній студії проартикульовано концептуальну тезу, що влучно висвітлює Франкове розуміння завдань порівняльно-історичних дослідів. Чітко вироблений погляд на корпус проблем школи знаходить пізнішу реалізацію у серії «на велику скалю задуманих» досліджень, в яких виразно звучить прагнення пізнати «світогляд, характер і психологію» різних народів, передусім свого. Отой окреслений широкий плацдарм для пошуків І. Франко заповнював не лише у теоретичному, а й практичному вимірі.

Про значний науковий потенціал досліджень компаративного типу І. Франко висловлювався не раз. У передмові до розлогого «причинку...» «Святий Климент у Корсуні» учений авторитетно і аргументовано накреслив перспективність досліджень у зазначеному напрямі, адже, на його тверде переконання, «на полі порівняних студій... ми найлегше і найкраще можемо задокументувати свою національну і духову рівноправність з іншими народами, додаючи з нашої національної (усної і писемної) традиції цінні причинки до розв'язки наукових питань, що збуджують інтернаціональну цікавість...» [27: 8]. Якщо зважити на ту обставину, що прагнення довести превалюючий первень національно своєрідного у фольклорі українців завжди перебувало в авангарді наукових зацікавлень дослідника, то часте використання здобутків порівняльно-історичної школи, яка дає можливість найближче підійти до практичного вирішення згаданого надзавдання, у корпусі Франкових фольклористичних студій видається цілком вмотивованим і логічним, спрямованим головню на максимально об'єктивну презентацію оригінальності етнічно маркованого сегмента.

Під час аналітичного «шукання на чужому полі» (без цього не можна стверджувати напевне про автентичність сюжету, мотиву чи образу) І. Франко демонструє відточений науковий інструментарій, базований на багатогранному осягненні об'єкта студії. Зрештою, узагальнений погляд на методологічну стратегію І. Франка-уснословеснознавця дає підстави говорити про якісну, заокруглену, збалансовану, перевірену досвідом систему оцінки будь-якого явища. Щоправда, децю дивними видаються звинувачення М. Драгоманова на адресу І. Франка про начебто «невиробленість» методу дослідника.

Методологія більшості фольклористичних праць І. Франка багатовимірна, однак вельми важко однозначно стверджувати, що дослідник в окремій студії опи-

рається виключно на принципи, декларовані однією фольклористичною школою, при цьому абсолютно нехтуючи здобутками інших. Ученому вдавалося органічно поєднувати, взаємодоповнювати в оцінці певного твору чи явища загалом різні методологічні стратегії, однак це не було штучне нанизування всіх існуючих підходів, а продумана, виражена тактика, орієнтована на високоякісне, фахове осягнення об'єкта дослідницької уваги без надмірних теоретизувань, затиснення вузькоглядністю єдиної доктрини, а лише з посиленою увагою до матеріалу, який, на переконання І. Франка, сам підказує можливі шляхи його глибокої наукової рецепції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998.
2. Будний В., Льницький М. Порівняльне літературознавство. – К., 2008.
3. Вервес Г. Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів: Світ, 1998. – С. 264–265.
4. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики. – К., 2009.
5. Давидюк В. Фольклористичні методи Франка // Давидюк В. Концепції і рецепції. – Луцьк: Твердиня, 2007.
6. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005. – Т. 3: Фольклористичні дослідження.
7. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005. – Т. 3. Фольклористичні дослідження.
8. Денисюк І. Філарет Колесса про національну специфіку українського фольклору // Родина Колесів у духовному та культурному житті України кінця XIX–XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005.
9. Кирчів Р. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) // Іван Франко: Дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів, 2008. – Т. 1.
10. Колесса Ф. Історія української етнографії. – К., 2005.
11. Листування Івана Франка і Михайла Драгоманова. – Львів, 2006.
12. Матковський І. Література – скарбниця історії людства. До питання: Іван Франко і світова література // Нагуєвицькі читання – 2007. Іван Франко і сучасна Україна. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Нагуєвичі 1–2 вересня, 2007). – Дрогобич: Посвіт, 2008.
13. Мельник Я. Франко непрочитаний: причинки до благовіщенського сюжету // Франко І. Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову / Упор., публ., передмова і примітки Я. Мельник. – Львів, 2009.
14. Папуша І. Драгоманов – Франко: індологічний дискурс // З його духа печаттю... Збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка. – Львів, 2001.
15. Петров В. Академік Ф. М. Колесса і його книга «Українська усна словесність» // НТЕ. – 1940. – № 6.
16. Петров В. Методологічно-світоглядові напрями в українській етнографії XIX–XX ст. // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1994.
17. Франко І. Візантійська література. Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München, 1891 // Житє і слово. – 1894. – Рік I. – Кн. 2.
18. Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою // Франко І. Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53.
19. Франко І. Історія української літератури // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 40.
20. Франко І. Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37.

21. Франко І. Наші коляди // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28.
22. Франко І. Передмова до збірки «Галицькі народні казки» // Народна проза у записях Івана Франка / Зібрав та впорядкував Василь Сокіл. – Львів, 2006.
23. Франко І. Передмова. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 34.
24. Франко І. Пісня про правду і неправду // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 43.
25. Франко І. Поступ славистики у Віденським університеті // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31.
26. Франко І. Розбір думи про бурю на Чорнім морі // Житє і слово. – 1894. – Рік І. – Кн. 2.
27. Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 34.
28. Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського народу // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 26.
29. Франко І. Студії на полі Карпаторуського письменства XVII-XVIII вв. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 32.
30. Франко І. Сучасні діячі слов'янської науки. Микола Савич Тихонравов. До портрета // Житє і слово. – 1894. – Рік І. – Кн. 2.
31. Франко І. Фольклорні праці Д-ра Ченька Зібрта // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 29.
32. Франко І. Що таке казковий мотив // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955.
33. Франко І. Юльян Яворський. Громовые стрелки // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 28.
34. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – Москва: Наука, 1988.

Comparativism in Ivan Franko's Folkloristic Research

Sviatoslav PYLYPCHUK

The article analyzes the unique methodological searches carried out by I. Franko as a comparativist. It is remarked that Franko's folkloristic works, which were done in the context of scholarly efforts of the comparative school, are well-balanced, sophisticated and possess a substantial heuristic potential. The focal point is the elaboration of the researcher's key issue of correlation of «native» and «foreign» in the national folkloristic tradition. It is contemplated how Franko applied his theoretical constructs in practice while scrutinizing immense strata of literary and folklore material.

Key words: comparative-historical school, methodology, national, cosmopolitan, intercultural contacts.

Фольклористические исследования Ивана Франко в компаративистическом измерении

Святослав ПЫЛЫПЧУК

В статье проанализирована специфика методологических поисков Франко-компаративиста. Отмечены сбалансированность, продуманность и значительный эвристический потенциал фольклористических работ И. Франко, которые выполнены в контексте научных изысканий сравнительно-исторической школы. Особое внимание уделяется главному для исследователя вопросу о соотношении «своего» и «чужого» в национальной традиции устного народного творчества. Автор показывает, как на основе изучения широких пластов книжно-фольклорного материала И. Франко практически реализовывал свои теоретические построения.

Ключевые слова: сравнительно-историческая школа, методология, национальный, космополитический, межкультурные контакты.

Стаття надійшла до редколегії 10.08.2010.

Прийнята до друку 18.09.2010.